

Jerzy Nikołajew*
Uniwersytet Rzeszowski

STRATY UKRAIŃSKICH ORGANIZACJI RELIGIJNYCH W WYNIKU ROSYJSKIEJ AGRESJI W 2022 R.

LOSSES OF UKRAINIAN RELIGIOUS ORGANIZATIONS AS A RESULT OF RUSSIAN AGGRESSION IN 2022

ABSTRAKT: W wyniku działań wojennych ukraińskie organizacje religijne doznały poważnego uszczerbku w sferze materialnej i niematerialnej. Zniszczone lub uszkodzone zostały obiekty przeznaczenia religijnego, zwłaszcza we wschodniej Ukrainie a wobec duchownych stosowano akty przemocy fizycznej i psychicznej. Represje wobec ukraińskich organizacji religijnych stosowane były także przez Rosjan na Krymie i w Donbasie począwszy od 2014 r. Skala strat, mimo że jest wciąż niedoszacowana to podlega stałemu monitoringowi ze strony ukraińskich i międzynarodowych organizacji sprawujących kontrolę przestrzegania praw człowieka.

Celem artykułu jest wskazanie wpływu działań wojennych prowadzonych w Ukrainie na sytuację prawną i faktyczną tamtejszych organizacji religijnych.

SŁOWA KLUCZOWE: wojna rosyjsko-ukraińska, organizacje religijne, straty materialne, straty niematerialne

ABSTRACT: As a result of military operations, Ukrainian religious organizations suffered serious damage in the material and non-material sphere. The religious organizations buildings were destroyed or damaged, especially in Eastern Ukraine, and acts of physical and psychological violence were used against clergy. The repression against Ukrainian religious organizations was also used by Russians in Crimea and Donbas since 2014. The scale of losses, although underestimated, is subject to constant monitoring by Ukrainian and international organizations supervising the observance of human rights.

The purpose of this article is to indicate the impact of the military operations conducted in Ukraine on the legal and factual situation of religious organizations there.

KEYWORDS: the Russian-Ukrainian War, the religious organizations, the material losses, the non-material losses

* dr hab. Jerzy Nikołajew, prof. UR, Uniwersytet Rzeszowski

<https://orcid.org/0000-0003-1505-9710>

jerzy-nikolajew@wp.pl

Copyright (c) 2025 Jerzy Nikołajew. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License.

WPROWADZENIE

Stosunki rosyjsko-ukraińskie to przykład trudnych relacji sąsiedzkich państw pozostających wcześniej w tych samych strukturach organizacyjnych, także religijnych. Uzyskanie przez Ukrainę niezależności państwowej w 1991 r. wcale nie umożliwiło Ukraińcom, w tym także wiernym należącym do struktur prawosławnych, na tyle swobodnego funkcjonowania, ażeby traktować je bezwarunkowo. Dalej, czyli po 1991 r., wpływy rosyjskie w sferze gospodarczej i politycznej były na tyle silne w Ukrainie, że uwzględniano także interesy Kremla. Dodatkowo podległość religijna większości ukraińskich wspólnot prawosławnych z centrum kanonicznym w Moskwie jeszcze bardziej uzależniała Ukraińców od decyzji wydawanych przez „silniejszego brata”. Imperialne zakusy Moskwy i Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego podporządkowania sobie Kijowa sfinalizowane bezprawną aneksją Krymu zburzyły także dotychczasowy porządek prawny w zakresie funkcjonowania wspólnot prawosławnych (ale nie tylko) w całej Ukrainie. Odpowiedzią znacznej części organizacji religijnych należących dotąd do Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego było odejście z dotychczasowych struktur i utworzenie kościoła narodowego w Ukrainie¹. W ten sposób wpływy rosyjskiego prawosławia zostały mocno ograniczone, a majątek cerkiewny zaczął dynamicznie zmieniać właściciela². Działania ze strony Rosji w ramach wojny hybrydowej wzmogły proces zmian kanonicznych i jurysdykcyjnych, a wybuch wojny w lutym 2022 r. znacząco wpłynął na wzrost nastrojów antyrosyjskich. Jednocześnie obecność rosyjskich organizacji religijnych na terenie państwa ukraińskiego zaczęto traktować jako zagrożenie terrorystyczne dla całego ukraińskiego społeczeństwa³. Z kolei ze strony rosyjskiego agresora coraz częstsze były akty przemocy fizycznej i psychicznej stosowane wobec liderów ukraińskich organizacji religijnych oraz liczne przypadki niszczenia mienia kościelnego nie tylko w wyniku działań wojennych. Przemoc stosowana wobec duchownych i niszczenie majątku przeznaczonego do celów religijnych miała również podłoże narodowościowe i była wyrazem wprowadzenia fikcyjnej idei „Ruskiego Miru” na ziemiach etnicznie prawosławnych (traktowanych jako dziedzictwo Rusi Kijowskiej i jednocześnie Wielkiego Księstwa Moskiewskiego)⁴.

¹ Zob. szerzej w: J. Nikołajew, *Autokefalia dla ukraińskiego prawosławia. Między historią i współczesnością. Między prawem, religią i polityką*, [w:] *Jura et leges – Między Wschodem a Zachodem*, red. E. Kozerska, P. Sadowski, A. Szymański, Opole 2021, s. 21-35. Jednocześnie należy zauważyć, że idea utworzenia cerkwi niezależnej od Moskwy była podnoszona już od samego początku niezależności Ukrainy a jej promotorem był np. prezydent L. Krawczuk. Zob. A. Wierzbicki, *Konflikty wyznaniowe na Ukrainie*, [w:] *Przestrzeń polityki i spraw wyznaniowych. Szkice dedykowane Profesorowi Januszowi Osuchowskiemu z okazji 75-lecia urodzin*, red. B. Górowska, Warszawa 2004, s. 558.

² Należy jednak podkreślić, że kwestie majątkowe dotyczące możliwości korzystania przez wspólnoty religijne z nieruchomości i budynków przeznaczonych na cele religijne od zawsze były podstawowym problemem w ukraińskich relacjach państwowo-kościelnych. Osobne kwestie to równoległe spory międzywyznaniowe na tle majątkowym. Zob. J. Nikołajew, *Mienie organizacji religijnych na Ukrainie. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Kwestie majątkowe w prawie wyznaniowym*, red. M. Bielecki, Lublin 2018, s. 199-228.

³ Liderzy religijni Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego wprost sformułowali tezę o prześladowaniu w Ukrainie wspólnot religijnych podległych Patriarchatowi w Moskwie po wybuchu wojny. Takie stanowisko przedstawił metropolita Antoni (Siewruk), przewodniczący Wydziału Zewnętrznych Stosunków Cerkiewnych na spotkaniu z papieżem Leonem XIV (26 lipca 2025 r.). Przedmiotem rozmów były trudne relacje Watykanu i Kremla obciążone stanowiskiem patriarchy Cyryla popierającego rosyjską agresję w Ukrainie. Papież wcześniej proponował prezydentom obu skonfliktowanych państw Watykan jako miejsce ewentualnych negocjacji. Metropolita wołokołamski rozmawiał na temat relacji państwowych i kościelnych jeszcze z papieżem Franciszkiem – www.wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-pierwsze-takie-spotkanie-leona-xiv-papiez-przyjal-goscia-z-r,nld,2216147 [dostęp: 8.08.2025 r.].

⁴ Zob. L. Bazylow, *Historia Rosji*, t.1, Warszawa 1985, s. 201.

Po 24 lutego 2022 r. większość organizacji religijnych utraciła możliwość normalnego funkcjonowania. Straty materialne i niematerialne trudne do policzenia były jednak i są nadal analizowane przez ukraińskie i międzynarodowe organizacje pozarządowe. Szczególnie ukraiński Instytut Swobody Religijnej (dalej: IRS) w ramach projektu realizowanego we współpracy z niderlandzkim PAX oraz ukraińskimi: Centrum Swobód Obywatelskich i Wszechukraińską Radą Kościołów i Organizacji Religijnych⁵ zaangażował się w ujawnianie przypadków naruszeń wolności religijnej oraz strat ukraińskich organizacji religijnych w wyniku rosyjskiej agresji⁶. W tym celu opublikowano obszerny materiał analityczny obejmujący okres od 2014 r. (Krym) do grudnia 2023 r. dokumentujący straty „kościelne”, w tym kazusy dotyczące osób oraz mienia. Analitycy IRS zestawili dane według strat oszacowanych kolejno według stanu z 15 lipca 2022 r., 31 stycznia 2023 r. i 1 grudnia 2023 r. i w ten sposób wyraźnie wskazali tendencje wzrostowe. Stąd też lektura tego opracowania (mimo szczupłej objętości tylko 28 stron) stanowi impuls do zajęcia się przedmiotową problematyką i podzielenia się uwagami z szerszą opinią (stąd wybór tematu opracowania). Także kazusy przedstawione niżej przywołano na podstawie informacji zawartych na stronie internetowej IRS – www.irs.in.ua⁷.

Organizacje religijne w ukraińskim porządku prawnym

Organizacje religijne nie zostały zdefiniowane jak dotąd w ustawodawstwie ukraińskim. W tamtejszym porządku prawnym zastosowano konsekwentnie nomenklaturę typowo postradziecką (na wzór Federacji Rosyjskiej czy Republiki Białorusi). Nie przyjęto np. podziału na kościoły i inne związki religijne (rozwiązanie polskie), a każda parafia czy inna wspólnota religijna będąca jej odpowiednikiem traktowana jest jako odrębna organizacja religijna, stąd liczba organizacji religijnych w tym państwie jest nieporównywalnie większa, niż w innych państwach o podobnej strukturze demograficznej. Jednakże definicję funkcjonalną organizacji religijnych można wyprowadzić z brzmienia art. 7 ustawy o wolności sumienia i organizacjach religijnych, gdyż chodzi tu o zaspakajanie potrzeb religijnych obywateli, czyli wyznawania i szerzenia wiary i działania zgodnie z własną strukturą organizacyjną⁸. Nie udało się również zdefiniować pojęcia „kościół”, chociaż w 2000 r. do ukraińskiego parlamentu zgłoszono projekt ustawy zmieniający ustawę o wolności sumienia i organizacjach religijnych w takim zakresie, żeby uzupełnić ją o przepis wstępny definiujący właśnie kościół. Projekt nr 1178 autorstwa deputowanego do Rady Najwyższej Ukrainy V. Kostyckyya nie doczekał się realizacji, a przeciwni mu byli lobbyści reprezentujący przeważnie te środowiska religijne, dla których pojęcie kościoła nie występowało w słowniku ich pojęć doktrynalnych. Zaniechano prace legislacyjne, które być może podjęte zostaną w perspektywie powojennej. Jednak ta jest dość niepewna, tak samo jak trudne do zdiagnozowania mogą

⁵ Zob. J. Nikolajew, *Stanowisko Wszechukraińskiej Rady Kościołów i Organizacji Religijnych wobec realizacji wolności religijnej w okresie pandemii w 2020 r.*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 55, s. 252.

⁶ Zob. tenże, *The Position of the Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations after the Outbreak of the War in Ukraine in 2022*, „Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2024, vol. XVII, no 2, p. 331-347.

⁷ Zob. M. Wasin, *Wpływ rosyjskiej agresji na organizacje religijne w Ukrainie*, Kijów 2024. Autor tego opracowania w celu uzyskania efektu zupełnej wiarygodności odesłał odbiorców tekstu do kodów QR w oparciu, o które można zapoznać się z autentycznymi świadectwami osób (przeważnie duchownych) represjonowanych przez Rosjan.

⁸ Ustawa o wolności sumienia i organizacjach religijnych, Wiadomości Rady Najwyższej Ukrainy z 1991 r., nr 25.

być relacje międzyreligijne w tym mocno zróżnicowanym wyznaniowo państwie, bez nakreślenia jak dotąd wyraźnej polityki wyznaniowej. W praktyce to urzędnicy do spraw wyznań (różnego szczebla administracji państwowej) decydują o zakwalifikowaniu lub braku uznania danej organizacji za spełniającą warunki traktowania jej jako religijna. Stąd też proces rejestracyjny (w którym brakuje zdefiniowanej organizacji religijnej czy kościoła) przewidziany dla podmiotów religijnych może nie tylko uniemożliwić prowadzenie im działalności typowo religijnej, ale też utrudnić inne użyteczne społecznie funkcje, np. edukacyjne czy charytatywne⁹.

Analogicznie nie zdefiniowano pojęcia „nowych ruchów religijnych”, „sekt” czy „ruchów światopoglądowych, filozoficznych i humanistycznych”. Jednak w ujęciu globalnym ukraińskie organizacje religijne to liczba ok. 30 tysięcy (dane sprzed rosyjskiej aneksji Krymu)¹⁰. Trzeba przy tym uwzględnić zmiany przynależności kanonicznej i „wchłonięcie” niektórych wspólnot religijnych do struktur funkcjonujących według przepisów prawa rosyjskiego (dotyczy to nie tylko Krymu, ale także terenów faktycznie zajętych przez wojska Federacji Rosyjskiej). W rzeczywistości oznacza to konieczność uregulowania kwestii pozycji organizacji religijnych w ukraińskim porządku prawnym, jednak należy mieć pełną świadomość tego, że jest to zadanie trudne do zrealizowania w czasie prowadzenia regularnych działań wojennych na własnym terytorium państwowym. Doraźnie podjęto działania legislacyjne, będące *de facto* efektem rosyjskiej agresji, dotyczące delegalizacji tych organizacji religijnych, które powiązane są z rosyjskim prawosławiem i szerzej, Federacją Rosyjską. Ostatecznie dotyczyć to ma głównie organizacji religijnych należących do struktur Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego¹¹.

Straty ukraińskich organizacji religijnych w latach 2014-2021

Bezpośrednio po rosyjskiej inwazji na Krymie zmieniła się sytuacja prawna i faktyczna ukraińskich wspólnot religijnych. Utrzymana została tam silna pozycja Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego, a jednocześnie osłabiono możliwości korzystania ze swobód religijnych przedstawicielom innych denominacji religijnych. Szczególnie odczuli to miejscowi muzułmanie reprezentowani przez społeczność tatarską, których ukraińskie struktury religijne zostały rozwiązane decyzją władz rosyjskich, a muzułmanie krymscy zostali włączeni siłowo do struktur uznawanych przez władze Federacji Rosyjskiej. Utracili w ten sposób nie tylko samodzielność jurysdykcyjną, ale także uzależnili się materialnie, gdyż ich majątki zostały przejęte przez nowe władze religijne. Doprowadziło to do opuszczenia Krymu przez część duchownych wraz z wiernymi, a tych, którzy pozostali na Krymie, zobowiązano nie tylko do zmiany obywatelstwa, ale także do legitymizacji nowego porządku prawnego i religijnego wprowadzonego na półwyspie. Represjom poddawano duchownych, zwłaszcza należących do nurtu ukraińskiego prawosławia (tego narodowego i kijowskiego) oraz chrześcijańskich kościołów protestanckich traktowanych przez Rosjan jako zachodnie, a przez to „inwazyjne” wobec tradycyjnego prawosławia. Innym

⁹ Zob. T. Mechtiewa, *Prawo rejestracyjne*, Kijów 2011, s. 158.

¹⁰ Dane statystyczne gromadzone są przez ukraińskie Ministerstwo Kultury i Komunikacji Strategicznej nadzorujące funkcjonowanie organizacji religijnych w tym państwie – www.mcscgov.ua [dostęp: 8.08.2025 r.].

¹¹ Do 2014 r., czyli do aneksji krymskiej wierni tej cerkwi stanowili zdecydowaną większość Ukraińców deklarujących się jako osoby wierzące. Zob. M. Müller, *Jak wojna z Rosją wpłynęła na religijność Ukraińców*, „Tygodnik Powszechny” 2025, nr 7, s. 6.

„specjalnym” wrogiem Rosjan na ziemiach przez siebie zajętych stali się Świadkowie Jehowy oraz wspólnoty mormonów. Wszystkim wspólnotom nienależącym do moskiewskiego prawosławia „przyczepiono łatkę” ekstremistów religijnych i terrorystów, po to by rozpocząć akcję „oczyszczania” religijnego na Krymie¹².

Podobne agresywne wobec ukraińskich wspólnot religijnych zachowania były praktykowane przez władze samozwańcze Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej Republiki Ludowej w czasie trwania tzw. wojny hybrydowej w Donbasie, poprzedzającej późniejsze regularne działania wojenne. Represyjna praktyka polegała m.in. na konieczności ponownej rejestracji ukraińskich organizacji religijnych według ustawodawstwa rosyjskiego i wnoszenia wysokich (wręcz zaporowych) opłat od wniosku rejestracyjnego, co w praktyce uszczuplać musiało i tak skromne środki tych wspólnot. Jednocześnie rozpatrywanie wniosków rejestracyjnych było formą faktycznej kontroli państwa rosyjskiego nad działalnością religijną na tych terenach i skutecznym narzędziem walki z ekstremizmem, sekciarstwem, szpiegostwem oraz działalnością antyrosyjską i niedozwoloną działalnością misyjną. W ten sposób łatwo było wyeliminować „wrogów narodu” i „ekstremistów” a po 2022 r. także „faszystów” z terenów zajętych przez nową władzę. Ostatecznie, za każdym razem przejmowano majątek kościelny, a duchownych zobowiązywano do bezwzględnej lojalności wobec Rosjan. Przeciwnych Federacji Rosyjskiej karano więzieniem, stosowano groźby i szantaże oraz przymuszano do opuszczenia „rosyjskiej ziemi”.

Trzeba jednak uwzględnić i to, że w okresie od Krymu do wybuchu wojny w 2022 r. nie prowadzono dokładnych analiz przypadków strat materialnych i niematerialnych, a głównym wyznacznikiem w tym zakresie może być skala zmian jurysdykcyjnych wspólnot należących do Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego i przejść wiernych oraz majątku kościelnego do struktur i mienia Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Kijowskiego, a potem Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego. Według danych przedstawionych przez przedstawicieli Komitetu do spraw Kultury i Duchowości ukraińskiego parlamentu tylko w okresie styczeń–październik 2015 r. odnotowano 40 przypadków takich „przejęć” (najwięcej, bo 11 na Rówieńszczyźnie)¹³.

Jednocześnie od 2015 r. Instytut Religijnej Swobody na bieżąco podejmuje próby ewidencjonowania strat ukraińskich wspólnot religijnych, jednak nie publikował wcześniej swoich danych (te ujawniono dopiero po wybuchu wojny, ale objęły one okres po 2022 r.). Nie zmienia to faktu aktywności IRS i uczestnictwa jej przedstawicieli w trzech programach (z 2015, 2018 i 2022 r.) realizowanych w ramach projektu „Locked Faith”. Analizowane przypadki dotyczyły nie tylko naruszeń wolności religijnej na terenach zajętych przez Rosjan, w tym strat materialnych i niematerialnych, ale również innych praw obywatelskich wywołanych agresją Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy¹⁴.

¹² Zob. T. Berezowiec, *Aneksja. Wyspa Krym*, Kijów 2015, s. 35.

¹³ Zob. J. Nikołajew, *Wspólnotowy wymiar wolności światopoglądu i przekonań religijnych oraz jej realizacja w ukraińskim systemie prawnym*, Lublin 2016, s. 349-350.

¹⁴ Zob. tenże, *Wpływ rosyjskiej agresji na prawną i faktyczną sytuację organizacji religijnych w Ukrainie (według raportów IRS)*, „Nurt SVD” 2025, t. 157, nr 1, s. 155-168.

Straty materialne ukraińskich organizacji religijnych po 2022 r.

Rozpoczęcie rosyjskiej pełnoskalowej operacji w Ukrainie (takiego określenia często używa strona rosyjska) to jednoczesna cezura czasowa ewidencjonowania przez analityków IRS przypadków strat materialnych organizacji religijnych, których majątek został zniszczony lub uszkodzony wskutek działań wojennych. Pierwsze analizy datowane są na dzień 15 lipca 2022 r., czyli kilka miesięcy po agresji rosyjskiej, a dwie kolejne pochodzą z początku i końca 2023 r. (31 stycznia i 1 grudnia). Wykresy strat sporządzone zostały w oparciu o dane podane przez poszkodowane podmioty religijne i zostały uszeregowane według kryterium dat, miejsca położenia obiektów przeznaczenia religijnego (czyli ukraińskich obwodów) oraz przynależności konfesyjnej. Najwięcej obiektów sakralnych zniszczonych zostało w obwodach donieckim i ługańskim. W pierwszym obwodzie najpierw odnotowano 71 przypadków (15 lipca 2022 r.), dalej liczba ta wzrosła do 120 (31 stycznia 2023 r.), a według danych z 1 grudnia 2023 r. to 146 obiektów ostrzelanych lub zniszczonych. Zdecydowanie mniej (ale i tak za dużo) zniszczeń dotyczyło obwodu ługańskiego i tam stwierdzono wyraźnie postępujący wzrost z 40 do 71, a w grudniu 2023 r. – 83 przypadki. Poza Donbasem, inne wschodnie i południowe tereny Ukrainy także ucierpiały, a najbardziej infrastruktura kościelna w obwodzie chersońskim. I o ile najpierw stwierdzono tam porównywalnie niewielką liczbę zniszczonych obiektów, bo tylko 4, to potem odnotowano wzrost do 52 i finalnie, w grudniu 2023 r., do 78. W obwodzie kijowskim dane wzrostowe to 53, 70 i 73, w obwodzie charkowskim odpowiednio: 39, 51, 62, w obwodzie zaporoskim: 6, 30 i 51, a w obwodzie mikołajowskim 11, 31 i 41. W pozostałych obwodach skala zniszczeń była nieco mniejsza i oscylowała wokół kilku lub kilkunastu przypadków. Na przykład w obwodzie sumskim wzrost z 14 do 21, w obwodzie czernichowskim z 16 do 18, w obwodzie dniepropietrowskim z 2 do 10 i potem 16, w obwodzie żytomierskim odnotowano 6 przypadków w lipcu 2022 r. i 8 w grudniu 2023 r., a w odeskim 2 na początku i 7 pod koniec okresu kontrolnego. Pojedyncze zdarzenia skutkujące zniszczeniem obiektów religijnych stwierdzono w różnych okresach wojny w obwodach: lwowskim, winnickim, połtawskim, kirowogradzkim, iwanofrankowskim, chmielnickim i Autonomicznej Republice Krym (traktowanej dalej przez Ukraińców jako własne terytorium państwowe). Należy także podkreślić, że np. w obwodach wołyńskim i rówieńskim tamtejsze wspólnoty religijne nie awizowały strat w mieniu kościelnym, co wcale nie jest równoznaczne z tym, że tam nie wystąpiły.

Biorąc pod uwagę kryteria przynależności konfesyjnej, to Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego utracił najwięcej po 2022 r. Według danych z 15 lipca 2022 r. straty dotyczyły 108 obiektów, wyliczenia z 31 stycznia 2023 r. to 143 obiekty, a 1 grudnia 2023 r. straty dotyczyły już 187 obiektów przeznaczenia religijnego. Poza tym zniszczono najpierw 65 Sal Królestwa należących do ukraińskich Świadców Jehowy, a dalej dane ujawniły wzrost do 94 i 110 przypadków. W przypadku Chrześcijan Wiary Ewangelicznej straty to odpowiednio: 42, 75 i 94, co do majątku kościelnego baptystów to zniszczenia objęły 43 obiekty, potem 49 i w grudniu 2023 r. – 60 obiektów. Nowo utworzony Kościół Prawosławny Ukrainy odnotował zniszczenia od 18 do 34 i w końcu – 59 obiektów; adwentyści utracili najpierw 11, potem 24 i łącznie 27 obiektów, a inne ewangeliczne kościoły ukraińskie wskazały na 25 przypadków zniszczenia ich

majątku kościelnego. Dane statystyczne Kościoła rzymskokatolickiego to zniszczenia od 6 do 21 obiektów, podobnie w przypadku grekokatolików – łącznie 20 od początku wojny. Wspólnoty religijne judaistyczne swoje straty oszacowały na poziomie 12 obiektów, a muzułmańskie na 8. Ponadto nieliczni przecież ukraińscy mormoni przekazali do IRS dane związane ze zniszczeniem wojennym 7 obiektów do nich należących. Łącznie straty majątkowe dotyczyły 270 obiektów przeznaczenia religijnego (dane według stanu z 15 lipca 2022 r.). Według szacunków z 31 stycznia 2023 r. zniszczonych było 494 obiektów (wzrost niemal dwukrotny), a dane z 1 grudnia 2023 r. to już liczba 630. Stąd też łatwo wyliczyć, że liczby podane w pierwszym okresie sprawozdawczym i w ostatnim to różnica aż 360 przypadków.

Równocześnie należy zauważyć, że straty „kościelne” najbardziej widoczne w Donbasie i w majątku kościelnym wspólnot religijnych afiliowanych do moskiewskiego prawosławia wydają się być prostą konsekwencją konkretnego umiejscowienia działań wojennych oraz wielkości majątku należącego do dominującego wcześniej kościoła. Mimo zmian w zakresie podległości kanonicznej, cerkiewne mienie „moskiewskie” zdystansowało inne kościoły we wschodniej Ukrainie, a w innych regionach także posiadało spory majątek. Jednakże trzeba zauważyć, że uszkodzenia w wyniku ostrzału artyleryjskiego stwierdzono w różnych miejscach, a te nie były „przypisane” do konkretnej konfesji. Na przykład, zniszczone zostały budynki cerkiewne w Szostce i Myropili koło Sum oraz w Poczajowie niedaleko Doniecka czy Kostjuchnowce albo Krzywym Rogu (te należały do mienia „moskiewskiego”), ale także obiekty kościelne będące we władaniu cerkwi narodowej (w Pokrowsku, Kropiwnickim czy Nowopawłiwce).

Generalnie straty organizacji religijnych oszacowano w oparciu o konkretne zniszczenia. Na przykład, w pomieszczeniach należących do Tawryjskiego Instytutu Chrześcijańskiego znajdujących się niedaleko Chersonia po zajęciu ich przez wojska Federacji Rosyjskiej urządzono szpital polowy i krematorium, w którym palono zwłoki zabitych żołnierzy a wcześniej wykradzono stamtąd wszystkie przedmioty posiadające jakąkolwiek wartość materialną. W tym samym miejscu spalono literaturę religijną znajdującą się w bibliotece a pomieszczenie biblioteczne zdewastowano. Zresztą dewastacja mienia religijnego to niemal standard zachowania rosyjskich agresorów, choć równocześnie budynki kościelne wykorzystywano jako bazę logistyczną dla wojska, wysokie wieże jako miejsca do zajmowania dogodnych pozycji do obstrzału lub obserwacji wojskowej. Powszechnie praktykowano także zabór kluczy do pomieszczeń, inwentaryzację mienia kościelnego oraz konfiskatę sprzętu komputerowego, w tym nośniki zawierające dane osobowe członków wspólnoty religijnej. Na przykład w Melitpolu (obwód zaporoski) odebrano pomieszczenia Chrześcijanom Wiary Ewangelicznej a zwrot budynków uzależniono od złożenia przez nich wniosku o ponowną rejestrację tej wspólnoty według zasad prawa rosyjskiego.

Straty niematerialne ukraińskich organizacji religijnych po 2022 r.

Straty niematerialne dotyczyły głównie duchownych ukraińskich i przejawiały się znęcaniem fizycznym i psychicznym wobec nich. Często wykorzystywanym argumentem „uzasadniającym” prześladowanie było traktowanie duchownych mniejszościowych kościołów protestanckich w kategoriach „obcych” i „rozłamowców religijnych”. W taki sposób potraktowano członków

wspólnoty Ukraińskiego Kościoła Chrześcijan Wiary Ewangelicznej w obwodzie chersońskim (relacja biskupa Aleksandra Babijczuka o „amerykańskich szpiegach”). Podobna sytuacja miała miejsce w Odessie, gdzie ks. Wasyla Wirozuba kapelana wojskowego Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego, który znalazł się w rosyjskiej niewoli nazwano „wiarołomcą” i „odszczępieńcem”. Ten sam duchowny był poniżany w niewoli, przebywał w ciasnym karcerze i rażono go prądem. Wobec pastora Dmitro Bodu z Kościoła „Słowo Życie” stosowano groźby zabójstwa a w stosunku do rektora Tawryjskiego Instytutu Chrześcijańskiego zakopania go żywcem. Przejawem okrutnego i poniżającego traktowania duchownych był kazus proboszcza parafii pod wezwaniem Świętej Księżnej Olgi we wsi Tokariwka w rejonie biłozerskim w obwodzie chersońskim. Przez wiele dni przebywał w niewoli bez jedzenia, podczas zatrzymania nałożono mu worek na głowę, a także zobowiązywano do śpiewu hymnu Federacji Rosyjskiej. W innych przypadkach zakazywano używania języka ukraińskiego a duchownym stawiano zarzuty, typu modlitwa za żołnierzy armii ukraińskiej. Stosowano wobec nich wyzwiska („faszyści”, „banderowcy”, „ekstremiści”), nakłaniano do konwersji religijnej, zmiany obywatelstwa lub zmuszano do wyjazdu z terenów zajętych przez Rosjan. Ataki wymierzone były we wszystkich duchownych i wiernych ukraińskich wspólnot religijnych niechętnych nowej władzy. Dodatkowo duchownych nakłaniano do podjęcia się agentury na rzecz Rosjan i współpracy z aparatem bezpieczeństwa Rosji.

Takie zachowania wobec ukraińskich duchownych i wiernych różnych denominacji religijnych należy oceniać przez pryzmat ochrony prawnokarnej i cywilnej oraz międzynarodowej. Większość czynów popełnionych przez rosyjskich agresorów można zakwalifikować do kategorii przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, w tym były pobicia, narażenie na niebezpieczeństwo a także czyny karalne przeciwko wolności (zmuszanie do określonego zachowania). Do tej grupy trzeba zaliczyć także przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej (znieśławienie, zniewaga, naruszenie nietykalności). Osobna kwalifikacja to czyny naruszające wolność sumienia i wyznania oraz dyskryminacja narodowościowa i religijna i odpowiedzialność za zbrodnie wojenne i przeciwko ludzkości. Jednocześnie nie wyklucza to ewentualnej odpowiedzialności cywilnej z tytułu naruszenia dóbr osobistych. Chodzi przecież o zdrowie, wolność, cześć, wizerunek i swobodę wyznania, czyli wartości trudne do wycenienia. Natomiast szacunki o tej porze przyjęte (według danych z 3 lutego 2025 r.) obejmują wyłącznie straty majątkowe Ukrainy i w zakresie zniszczeń obiektów przeznaczenia kulturalnego (niekoniecznie religijnego) i podaje się w tym miejscu kwotę ok. 750 mld euro. Jednak trzeba uwzględnić to, że odszkodowanie i zadośćuczynienie z tytułu naruszenia dóbr cywilnych będzie możliwe w dłuższej perspektywie czasowej, po przeprowadzeniu postępowań sądowych uznających winę agresorów.

ZAKOŃCZENIE

Agresja rosyjska wywołała poważne trudności w funkcjonowaniu ukraińskich organizacji religijnych. Najpierw aneksja Krymu, potem wojna hybrydowa w Donbasie – te wydarzenia ograniczyły swobodę kultu religijnego na tych terenach a po 2022 r. w całym państwie ukraińskim. Najbardziej „dostało się” tym wspólnotom, które nie były tolerowane przez prawosławie z jego centrum religijnym i decyzyjnym w Moskwie. Ataki wymierzono w przywódców religijnych (wobec

nich stosowano szykany, tortury, bezprawne pozbawienia wolności) a obiekty religijne stały się przedmiotem ataków militarnych, także nieuzasadnionych wojskowo. Zniszczenia materialne budynków przeznaczenia sakralnego odnotowano głównie we wschodniej części kraju i w Kijowie. Nie ucierpiały natomiast „narodowe” sanktuaria prawosławnej Ukrainy (Ławra Peczerska czy Poczajowska), ale ciężkie ostrzały artyleryjskie zniszczyły inne cenne kulturowo i historycznie obiekty należące do różnych denominacji religijnych. W tym samym czasie ukraiński Instytut Wolności Religijnej na bieżąco monitoruje zniszczenia „kościelne” i odnotowuje ataki na ukraińskich duchownych ze strony Federacji Rosyjskiej. Miejsca kultu religijne przejmowane przez Rosjan podlegają desakralizacji (organizuje się w nich np. magazyny wojskowe czy toalety). Wieże kościelne wykorzystywane są z kolei do prowadzenia obserwacji wojskowej i ostrzału z wysokości.

Trzeba podkreślić, że nie zebrano jak dotąd wszystkich danych kwotowych (ilościowych) obrazujących skalę zniszczenia, gdyż sytuacja jest wciąż dynamiczna a wojna przecież trwa. Jednak skala zniszczeń przedstawiona nawet jako wstępna kalkulacja nie może być przemilczana. Stąd zaangażowanie ukraińskiego społeczeństwa obywatelskiego i społeczności międzynarodowej w dokumentowanie aktów niszczenia fizycznego i psychicznego ukraińskich środowisk religijnych na terenach zajętych przez Rosjan jest rzeczą zrozumiałą. W interesie sprawiedliwego rozliczenia „złoczyńców” (właściwe określenie pochodzące z języka ukraińskiego) ważne jest to, żeby uświadomić opinii publicznej skalę zjawiska dewastacji (często bezmyślnej) i agresji (najczęściej świadomej) wobec przewodników duchowych Ukraińców po to także, żeby nie dopuścić do podobnych zdarzeń w przyszłości. Stąd też analizy przygotowane przez IRS i w części wykorzystane w niniejszym opracowaniu winny być przedmiotem dalszych rozważań w szerszym, niż dotąd zakresie, gdyż obejmują zagadnienia związane również z odpowiedzialnością międzynarodową za zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości¹⁵.

BIBLIOGRAFIA

Ustawa o wolności sumienia i organizacjach religijnych, Wiadomości Rady Najwyższej Ukrainy z 1991 r., nr 25.

Bazyłow L., *Historia Rosji*, t. 1, Wydawnictwo Ossolineum, Warszawa 1985.

Berezowiec T., *Aneksja. Wyspa Krym*, Wydawnictwo Puls, Kijów 2015.

Mechtiewa T., *Prawo rejestracyjne*, Wydawnictwo Dakor, Kijów 2011.

Kuczyńska H., *Odpowiedzialność przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym za zbrodnie prawa międzynarodowego popełnione w czasie konfliktu w Ukrainie*, „Palestra” 2022, nr 4.

Müller M., *Jak wojna z Rosją wpłynęła na religijność Ukraińców*, „Tygodnik Powszechny” 2025, nr 7.

Nikołajew J., *Autokefalia dla ukraińskiego prawosławia. Między historią i współczesnością. Między prawem, religią i polityką, lura et leges – Między Wschodem a Zachodem*, red. E. Kozerska, P. Sadowski, A. Szymański, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2021.

Nikołajew J., *Mienie organizacji religijnych na Ukrainie. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Kwestie majątkowe w prawie wyznaniowym*, red. M. Bielecki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2018.

¹⁵ Zob. szerzej w: H. Kuczyńska, *Odpowiedzialność przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym za zbrodnie prawa międzynarodowego popełnione w czasie konfliktu w Ukrainie*, „Palestra” 2022 nr 4, s. 7-30.

Nikołajew J., *The Position of Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations after the Outbreak of the War in Ukraine in 2022*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2024, vol. XVII, no 2.

Nikołajew J., *Stanowisko Wszechukraińskiej Rady Kościołów i Organizacji Religijnych wobec realizacji wolności religijnej w okresie pandemii w 2020 r.*, „Studia Prawnoustrojowe” 2022, nr 55.

Nikołajew J., *Wpływ rosyjskiej agresji na prawną i faktyczną sytuację organizacji religijnych w Ukrainie (według raportów IRS)*, „Nurt SVD” 2025, t. 157, nr 1.

Nikołajew J., *Wspólnotowy wymiar wolności światopoglądu i przekonań religijnych oraz jej realizacja w ukraińskim porządku prawnym*, Wydawnictwo Unitas, Lublin 2016.

Wasin M., *Wpływ rosyjskiej agresji na organizacje religijne w Ukrainie*, Wydawnictwo IRS, Kijów 2024.

Wierzbicki, *Konflikty wyznaniowe na Ukrainie*, [w:] B. Górowska (red.), *Przestrzeń polityki i spraw wyznaniowych. Szkice dedykowane Profesorowi Januszowi Osuchowskiemu z okazji 75-lecia urodzin*, red. B. Górowska, Oficyna Wydawnicza Aspra, Warszawa 2004.

www.irs.in.ua

www.mcscgov.ua

www.wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-pierwsze-takie-spotkanie-leona-xiv-papiez-przyjal-goscia-z-r,nld,22169147

Copyright (c) 2025 Jerzy Nikołajew

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License